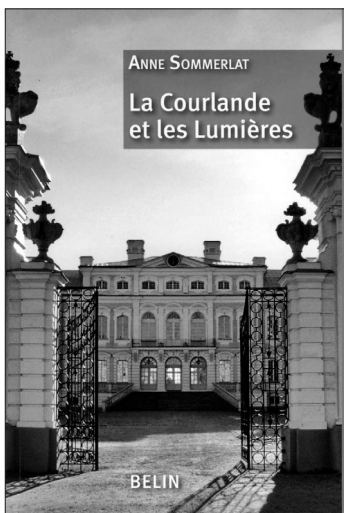

Kopumā vērtējot minētos divus apjomīgos sējumus, manuprāt, īpaši būtu jāpasvīturo, pirmkārt, autoru un, protams, atbildīgā redaktora prof. A. Zubova ļoti veiksmīgi izvēlēta grāmatas uzrakstīšanas koncepcija, kuras centrā ir personība, otrkārt, autoru godīgums attiecībā pret sevi un vēstures avotiem, treškārt, spēja saistoši izklāstīt materiālu.

Irēne Šneidere

Sommerlat A. La Courlande et les Lumières. – Paris: Belin, 2010. – 304 p. (Sommerlata A. Kurzeme un apgaismība)

Iznākusi Žila Verna Pikardijas Universitātes ģermānistikas studiju asociētās profesores Annes Sommerlatas monogrāfija “Kurzeme un apgaismība”. Ievadā autore norādījusi, ka pētījums balstīts uz vācu lomas analīzi Baltijas kultūrtelpā apgaismības kontekstā (6. lpp.). Par galveno aprakstes objektu autore izvēlējusies tieši “izglītos iebraucējus”, tādēļ izmantoto avotu bāzi galvenokārt veido šo cilvēku atstātās liecības par Kurzemes hercogisti. Tie ir teoloģiska, politiska, ģeogrāfiska un vēsturiska satura raksti 18. gs. vietējos

un vācu zemju periodiskajos izdevumos, korespondence, ceļojumu apraksti un pat daiļliteratūras sacerējumi. Tā kā lielākā daļa minēto radošo personību bija vāciski runājošie, tad arī avotu bāze ir vācu valodā. Šis apstāklis loģiski sasaista apgaismības ideju izplatīšanos Kurzemē ar vācu zemēm.

A. Sommerlata sakārtojusi grāmatu sešās nodaļās. Sākotnēji viņa aplūko ekonomiskās un kulturālās mijiedarbības atjaunošanos starp vācu zemēm un Kurzemi pēc Ziemeļu kara beigām 1721. gadā. Kurzemes muižnieku dēli devās studēt uz Jēnu, Kēnigsbergu, Rostoku un citām vācu pilsētām, no kurām savukārt izdevēji, rakstnieki, teologi un citi izglītotie cilvēki devās uz hercogisti. Tomēr autore uzsver, ka apgaismības ideju izplatīšanā galvenā nozīme bijusi zināšanu apmaiņas centru izveidošanai. Par tādiem kalpoja brīvmūrnieku ložas, izdevniecību grāmatnīcas un bibliotēkas, kā arī augstākās mācību iestādes. Šīs vietas radīja telpu, kurā satikties muižniekiem un pilsētniekiem, lai apspriestu savas politiskās un filozofiskās nostādnes kaut vai teorētiskā un ideālu līmenī (15. lpp.).

Ar nosaukto centru attīstību A. Sommerlata saista garīgās dzīves uzplaukumu Kurzemes hercogistē; tas aizsākās pēc atkopšanās no Ziemeļu kara sekām un izsīka gadsimta beigās pēc pievienošanas Krievijas impērijai. Aplūkojot šo uzplaukumu, autore nonāk līdz savas grāmatas vienai no pamattēzēm. Tieši Kurzemes hercogi, īpaši Pēteris Bīrons, lai kompensētu savu politisko vājumu, pievērsās zinātņu un mākslu atbalstīšanai. Tas piesaistīja Kurzemei vācu intelektuāļus no *Res publica literaria* (zinātnieku un literātu apvienības, kas koncentrēja sevī rakstošo inteliģenci un nodrošināja savstarpējo komunikāciju). Autore krasi nodala šos cilvēkus, kuri veltīja sevi erudīcijai, zināšanu pilnveidošanai un izplatīšanai un bija Eiropas apgaismības ideālu pārpilni, no pārējās inteliģences – mājskolotājiem, mācītājiem, ārstiem un juristiem, kuru darbība bija pārsvarā lokāla. Savukārt īpašais hercoga atbalsts radīja zināmu muižnieku neuzticību apgaismotāju paustajām idejām, kurām nācās sadzīvot ar hercogistē valdošo konservatīvismu. Tālākais grāmatas izklāsts (3. nodaļa) parāda apgaismības ideju nesaraujamo saikni ar Kurzemes hercoga un muižniecības attiecībām. Jebkurš teorijā balstīts temats – vēsture, politika, teoloģija – skāra varas sadalījuma jautājumus, tādēļ aicinājumi pēc izmaiņām ieguva politisku nokrāsu. Vēsturiska un teoloģiska satura rakstu darbiem bija jābūt praktiski noderīgiem, jāvairo tēvzemes mīlestība un kolektīvā apziņa, tomēr autore pati norāda, ka tas bija ideāls, nevis patiesība (118. lpp.).¹

Apskatot šos jautājumus, A. Sommerlata nonāk arī līdz apgaismības saiknei ar latviešu publiku. Viņa norāda, ka, trūkstot piemērotam instrumentārijam, starp ārzemju inteliģentiem un Kurzemes zemniekiem pastāvēja komunikācijas bezdibenis (125. lpp.). Līdz ar to par galvenajiem apgaismības ideju virzītājiem iedzīvotāju pamatmasā kļuva mācītāji, kuru vidū autore izceļ Gothardu Frīdrihu Štenderu un Johānu Gotfrīdu Herderu un viņu darbību lingvistikas un kultūras studiju jomā.

Vācu apgaismotāji aizstāvēja viedokli, ka ekonomiskā uzplaukuma priekšnoteikums ir zemnieku integrācija. Tādēļ ļoti interesants ir autores veiktais salīdzinājums starp publikācijām par dzimtbūšanas tēmu, kas attiecās uz Vidzemes un Kurzemes zemniekiem. Vidzemes gadījumā prasības bija radikālas un vērstas uz pilnīgu dzimtbūšanas atcelšanu, savukārt ar Kurzemi saistītās publikācijas vairāk nosodīja dzimtbūšanas morālos aspektus un iestājās par zemnieku izglītošanu un viņu dzīves apstākļu uzlabošanu.

Tālāk A. Sommerlata nonāk pie Kurzemes iekšpolitiskās situācijas un hercogistes pārvaldīšanas principu analīzes (5. nodaļa). Izsekojot Ernsta Johana Bīrona liktenim, viņa parāda, ka ar Bīronu nākšanu pie varas iezīmējas muižniecības varas un patstāvības pieaugums. Viņa uzskata, ka

¹ Latviski par Kurzemes vēstures pētījumiem 18. gs. var iepazīties rakstā: *Sommerlata A. "Necilie patriotiskā zinātnieka nopelni"? Vēstures rakstītāji Kurzemē apgaismības laikmetā // Ventspils muzeja raksti VI. – Ventspils, 2009. – 231.–248. lpp.*

varas dalīšanas princips starp muižniecību un hercogu neizceļ Kurzemi starp citām Eiropas zemēm, bet specifisks ir šī varas duālisma radikālais raksturs (157. lpp.). Autore norāda arī uz Krievijas interesi par Kurzemi un iesaistīšanos tās finansiālajās un ekonomiskajās lietās 18. gs. gaitā, kas noslēdzas ar Kurzemes pievienošanu Krievijas impērijai 1795. gadā. Viņasprāt, tieši Polijas novājināšanās daļai Kurzemes muižniecības lika pozitīvi raudzīties uz iespēju pievienoties Krievijai.

Aprakstījusi politiskos procesus, A. Sommerlata pievērsās 18. gs. publikācijām periodiskajos izdevumos, kuros parādījās diskusijas par Kurzemes nākotni. Rakstu autori aplūkoja jautājumus par valdnieka lomu valsts vadīšanā hercoga kontekstā un par apgaismota valdnieka pienākumiem. Autore norāda arī uz ārpus Kurzemes publicētajiem rakstiem par hercogu un muižniecības nesaskaņām 18. gs. beigās, uzsverot, ka tie izsauca zināmu rezonansi lasošajā publikā vācu zemēs (171.–172. lpp.). Tāpat kā pašu Kurzemes muižnieku publikācijas, kurās viņi pamatoja savu sacelšanos pret augstāko varu ar hercoga despotiskajām tieksmēm un nerūpēšanos par pakļauto labklājību.

Plašu ieskatu A. Sommerlata piedāvā dažādu ceļojumu aprakstos radītajam priekšstatam par Kurzemes hercogisti 18. gs. (6. nodaļa). Ceļojumu aprakstus viņa iedalā divās grupās. Vieni skata Kurzemi kā kaut ko eksotisku, kamēr otri to redz kā līdzīgu citām vācu zemēm. Autore atklāj, ka Kurzemes apmeklētāji bija tipiskie 18. gs. ceļotāji – izglītoti cilvēki no dažādām Eiropas zemēm ar lielāku vai mazāku ceļošanas pieredzi, kas ļāva salīdzināt apmeklētās vietas. Uzsverot, ka galvenais ceļotāju mērķis nebija Kurzemes apmeklēšana, autore demonstrē, ka, jo ilgāk ceļotājs uzkavējies Kurzēmē, jo lielāku procentu lappušu veltījis tās aprakstīšanai. Ceļotāji pievērsušies gan Kurzemes ģeogrāfijas, vēstures un politiskās situācijas, gan iedzīvotāju un paradumu aprakstīšanai. Kā izglītoti cilvēki ceļotāji pievērsa uzmanību arī izglītības un zinātnes attīstībai Kurzēmē. Laikabiedri ne vienmēr piekrita ceļotāju viedoklim un bieži vainoja tos paviršā skatījumā un stereotipu kultivēšanā. Autore parāda arī to, ka vācu daiļliteratūras darbos skarta gan Kurzemes hercogistes 18. gs. iekšpolitiskā situācija, gan tās sabiedrības dažādie slāņi, tomēr šādu darbu nav daudz.

Secinot autore uzsver, ka 18. gs. politiskā krīze un hercoga varas vājināšanās sakrīt ar Kurzemes muižniecības pašidentitātes meklējumiem. Hercoga protežētie zinātnieki un literāti atbalstīja hercogu Pēteri, kamēr jautājums skāra viņa likumīgās tiesības valdīt. Viņi nostājās apgaismotā absolūtisma pusē, jo vēlējās uzsvērt dažādu institūciju slikto funkcionēšanu. Šis apstāklis noteica muižniecības nostāšanos pret apgaismotājiem, kas ir A. Sommerlatas grāmatas viena no galvenajām pamattēzēm. Tieši institūciju jautājums skāra muižnieku intereses. Viņi kā zemes īpašnieki aizstāvēja vietējo politisko sistēmu, kuru bija radījušas tradīcijas, nicinot ideju par centrālu varu, kas varēja ierobežot viņu privilēģijas. Nenoteiktība, kura aptumšoja zemes nākotni, intensificēja arī duālismu starp hercogu un muižniekiem, aizvien lielākam kļūstot bezdibenim starp modernizācijas piekritējiem un konservatīvajiem. Labprātīga pa-

kļaušanās Krievijai beigu beigās daudzu acīs kļuva par vienīgo risinājumu ieilgušajam konfliktam. Līdz ar to pakļaušanās Krievijai bija sava veida patriotisma akts, bet šis patriotisms bija balstīts uz sociālajiem un politiskajiem pamatiem.

Autore uzskata, ka ārzemju ceļotājiem, rakstniekiem un publicistiem Kurzeme 18. gs. kļuva par tādu kā skolu. Tā ļāva izgaismot Eiropā aktuālus jautājumus: par pārvaldes formu, par attiecībām starp augstāko varu un parasto cilvēku, par aristokrātijas lomu sabiedrībā, beigu beigās arī agrāros un dzimtbūšanas jautājumus. Tās apraksti daudziem ceļotājiem ļāva saskatīt panākumus un kļūmes savas tēvzemes kontekstā. Tāpat Kurzemes muižniecības konservatīvisms bija tas, kas aizkavēja zemnieku stāvokļa uzlabošanos. Apgaismotāji centās piesaistīt uzmanību latviešiem un viņu izglītošanai, bet pārsvarā viņu aicinājumi nerasniedza dzirdīgas ausis. Starp vācu un latviešu iedzīvotājiem saglabājās plaša, lai gan viņu kultūras saskārās. A. Sommerlata uzsver, ka 18. gs. beigas ielika pamatus latviešu politiskajai emancipācijai, iedvesmoja latviešu literārās valodas veidošanos un sekmēja attīstību humānu vērtību virzienā. Tas izskaidro to, ka G. F. Stenders, J. G. Herders un Garlībs Merķelis veido daļu no latviešu un Eiropas literārā mantojuma (240. lpp.).

Kopumā jānorāda, ka A. Sommerlata darbs ir viens no nedaudziem zinātniskajiem pētījumiem svešvalodās par Kurzemes hercogistes vēsturi, īpaši kas attiecas nevis uz tās uzplaukuma laiku, bet uz 18. gadsimtu. Tāpat tas loģiski integrē Kurzemes hercogistes iekšējo dzīvi Eiropas kultūras un politiskās norisēs, parādot ne tikai hercogistes īpatnības un atšķirības, bet arī nesaraujamo saikni ar apkārtējo pasauli. Tā kā autore balstījusi pētījumu pārsvarā uz "iebraucēju" materiāla, sarakstījusi grāmatu raitā valodā un veiksmīgi integrējusi tekstā citātus no 18. gs. periodikas, viņa piedāvā saistošu "skatu no ārpusēs" uz Kurzemē notiekošo, ar ko grāmata kļūst interesanta gan hercogistes vēstures speciālistam, gan nespeciālistam. Cerams, ka šī monogrāfija tiks iztulkota un būs pieejama jebkuram Latvijas interesentam.

Anita Čerpinska